کۆماری کوردستانا سۆر، سەرەتایەك بۆ کۆماری کوردستان.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

لاپەڕەی مێژوو

دوای روخانی ئیمپراتۆریەتی میدی لە ساڵی 550 پ.ز. خاکی کوردستان دابەشکراوە و لەلایەن خەڵکانی دیکەش حوکمڕان کراوە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ دانیشتوانی کوردستان ملکەچ و دەست لە ئەژنۆ دانیشتبن، بەپێچەوانەوە بە درێژایی ئەو ماوەیە چەندی بۆیان کرابێت مکوڕانە هەوڵی سەربەخۆیی و پاراستنی شوناس و پێگە و خاوەنداریەتی خۆیان داوە. بەوەش یاخیبوونێکی پیرۆزیان نواندووە. هەر کاتێکیش بۆیان رەخسا بێت، ئەگەر دەسەڵاتیان بەسەر کوردستانی گەورە و یەکگرتووشدا نەبووبێ ئەوە قەڵەمڕەوی سەربەخۆیان لە شێوەی قەوارەی میرنیشینی پێکهێناوە. لە دوای وەستانی جەنگی یەکەمی جیهانیش کە کورد بە ئاواتەوە لە ئەنجامەکانی کۆنگرەی ئاشتی ساڵی 1919 دەڕوانی، وەك گەلێکی چەوساوەی خاك داگیرکراو بەهیوای سەربەخۆیی و پێکهێنانی دەوڵەتی خۆی بوو، بەڵام بەرژەوەندی وڵاتە زلهێزەکان لەوەدا بوو بە پارچە پارچەیی بیهێڵدرێتەوە و خاکەکەی بە حکومەتە تازە دروستبووەکان ببەسترێتەوە، هەر وەك چۆن چەندان گەل و نەتەوەی دیکەش کرانە قوربانی بەژەوەندییەکانی ئەوان. لەو ساوە کورد دەستەبەرداری سەربەخۆیی و حکومڕانی خۆی نەبووە و ناشبێ. ساڵی 1922 بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود لە سلێمانی و دەورووبەری (شانشینی کوردستان) پێکهێنرا. ساڵی دواتریش لە نێوان ئەرمینیا و ئازەربایجانی ئەمڕۆ، کۆماری (کوردستانا سۆر) ی دامەزراند. ساڵی 1930 بە سەرۆکایەتی ئیحسان نوری، پاشا (کۆماری ئارارات) و لە پاشخانی جەنگی دووەمی جیهانیش بە سەرۆکایەتی قازی محەمەد (کۆماری کوردستان) ی لە مهاباد راگەیاند.

کۆماری کوردستانا سۆر (یوزێیدی کوردستان) رۆژی 7 ی تەمموزی ساڵی1923 بە فەرمانی حکومەتی ئازەربایجان وەك یەکەیەکی ئیداریی سەربەخۆ لەناو ئەو کۆمارەی قەفقاز دامەزرا کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی گەورە و سەنگەشەی ئەرمەنی و روسی و ئازەربایجانی. ئەو یەکەیە ببووە خاڵی جیاکەرەوەی هەرێمی قەرەباغ و ئەرمەنستان. بڕیاری دامەزراندنەکەشی لەلایەن دەسەڵاتی باڵای

سۆڤییەتی لە مۆسكۆ دەرچوو بوو. وەك بەشێك لە سیاسەتی (كۆرێنیزاتسیا) لەتەك گرنگیدان بە پێشخستن و پێشكەشكردنی خزمەتگوزاری حكومی و كەلتووری بۆ زمانی خۆجێی، بەو مەبەستەی ببێتە ناوەندێكی گرنگ بۆ بڵاوكردنەوەی ئایدیای بۆلشەڤی لەناو كوردانی ناوچەكە و راكێشانی سۆزی كوردی ناو وڵاتەكانی توركیا و ئێران و عێراق و سوریا، كە ئەو كات عێراق و سوریا لە ژێر ئینتیدابی بەریتانیا و فەرانسەدا بوون.
ناوەندی كارگێڕی ئەو یەكەیە شاری لاچین بوو كە دەكەوتە نێوان قارەباغی شاخاوی و پارێزگای سیونیكی ئەرمینیا و لە كۆنەیشەوە هۆزە كوردییەكان تێیدا نیشتەجێ بوون كە هەندێكیان دانیشتوانی رەسەنی ناوچەكەن و مێژووی رەگداكوتانیان بۆ هەزارەها ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە. بەشێكیشیان لەلایەن دەسەڵاتدارە سەفەوی و قاچارییەكان لە ئێران و عوسمانیەكانیش لە توركیا بۆ ئەو ناوچانە دوورخراونەتەوە كە دەسەڵاتدارانی ئێرانی و عوسمانی زۆر جار كوردیان بە كۆمەڵ لە خاكی خۆیان بۆ ئەو دیوی قەفقاس و ئەرمینیا و توركمانستان و لوبنان و ئەلبانیا و چەندان شوێنی دیكەی دوور دەربەدەریان دەكرد. لە هەندێك باریشدا كورد لە ترسی ئەو دەسەڵاتدارانە، ناچاریانە بۆ شوێنە دوورەكان سەری خۆی هەڵگرتووە. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین كوردانی قەفقاز تا ساڵی 1827 میرنشینی سەربەخۆیان هەبووە. ساڵی 1813 بە گوێرەی پەیماننامەی (گولستان) ی نێوان هەردوو دەوڵەتی ئێران و ڕووسیای قەیسەری، ئێران ئەو بەشەی بۆ ڕووسیای جێهێشت. هەر لە بەر ئەوەشە هەندێك كەس وەك پێنجەم پارچەی كوردستانی دابێشكراو سەیری ئەو ناوچەیە دەكرێت.
قەڵەمڕەوی ئەو كۆمارە ناوچەكانی كەلباجەر و لاچین و قوبادلی و زەنگیلان و بەشێك لە جەبرائیلی لەخۆ گرتبوو. زۆرینەی كوردەكانی ناوچەكە شیعە بوون و زمانی فەرمیشی شێوە زاری كورمانجی بوو. هاوكات زمانی ئازەربایجانیشی تێدا بەكاردەهێنرا. ئەمەو كۆمارەكە ئاڵای تایبەت بە خۆی هەبوو كە دوو بەش بوو بە پانی. بەشێكیان رەنگی سوور بوو. بەشەكەی دیكەش سەوز. بەشە سوورەكەی گەورەتر و لەلای چەپیشی رۆژێكی زەرد هەبوو كە لەناویدا ئەستێرەیەكی بچووك و چەكوچ و داسی لۆگۆی كۆمونیشی دەبینرا. بەپێی داتاكانی ساڵی 1925 ئەو یەكە كارگێڕییە، شەش هەرێم و 330 ئاوایی لەخۆ گرتبوو. بەپێی سەرژمێری یەكێتی سۆڤییەتیش لە ساڵی دواتر ژمارەی دانیشتوانی ئەو كۆمارە (51,426) كەس بوو كە (37,182) كەسیان كورد بوون، واتا بەڕێژەی (72،7%). و رێژەی ئازەربایجانیش 26،3% بوو.
خوێندن و نووسینی لەو كۆمارە بە كوردی و بە پیتی كریلیك بوو.

بەڵام تا دەهات حکومەتی ئازەربایجان گرفتی زیاتری دەخستە بەردەم کارگێڕی ئەو حکومەتە، بەهۆیەوە دانیشتوانی کوردستانا سۆر بەتایبەتی بۆ درێژەدان بە خوێندن ناچاربوون بۆ ناوچەکانی سۆڤیەت و ناوچەکانی دیکەی جیهان کۆچ بکەن. هەر بۆیە ساڵ بە ساڵ ژمارەی کوردەکان کەم و ئازەرییەکانیش زیاد دەبوون. ڕۆژی 8ی نیسانی 1929 لە شەشەمین کۆنگرەی سۆڤییەتی، ئازەربایجان چاکسازیی لە پێکهاتەی ئیداریدا پەسەند کرد و بەهۆیەوە هەموو ئوێزدەکان، لەوانەش کوردستان ئوێزد، هەڵوەشێنرانەوە. سۆڤییەتیش ئەوەی پێخۆش بوو، چونکە ئەوسا کەمال ئەتاتورك داوای لە ستالین کردبوو ئەو کۆمارە کوردییە لەبار بەرێ، ئەوەبوو ڕۆژی 30 ی ئایاری ساڵی دواتر تا ڕۆژی 23 ی تەمموز لە شوێنی کۆمارا سۆریا (ئۆکروگی کوردستان) دامەزرا. ئەوسا سۆڤیەت بە هیچ جۆرێك نەیدەویست پەیوەندییەکانی لەگەڵ تورکیا و ئێران تێکچێت، بۆیە ئەوەندەشیان بە ڕەوا نەبینی و ڕۆژی 23 ی تەمموز کوردستان ئۆکروگیش هەڵوەشێنرایەوە. هەرچەندە کوردی ئەو حکومەتە بەو بڕیارە رازی نەبوو. دواتر تا دەهات دۆخی بەردەمیان سەخت تر دەبوو، ساڵانی 1937 و 1938 دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت زۆربەی دانیشتوانی کوردی ئازەربایجان و ئەرمینیای بۆ کازاخستان و تورکمانستان و ئۆزبەکستان دوورخستەوە. ساڵی 1944 لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانی، جۆزێف ستالین بە زۆر کوردی جۆرجیای بۆ قەزاقستان و ئۆزبەکستان دوورخستەوە.

بەو جۆرە بارەکە درێژەی کێشا تا لە ساڵی 1961 (مەهمەت بابایێڤ) هەوڵی دا مافەکان دەستەبەر بکاتەوە، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو. دواتریش کوردە ناسیۆنالیستییەکانی سۆڤیەت هەوڵی زۆریاندا بۆ گەڕاندنەوەی مافەکانی کوردە دوورخراوەکان. ئەوە بوو ساڵی 1989 توانییان ڕێکخراوی (یەکبوون) پێکبهێنن کە ئامانجی دووبارە دامەزراندنەوەی ئۆتۆنۆمی کورد بوو. حکومەتەکەی گۆرباچۆڤیش بارێکی گونجاوی هێنابووە ئارا، بەڵام داڕمانی یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی 1991 لەلایەك و هەوڵە دوژمنکارییەکانی تورکیا لەلایەکی دیکە کۆتاییان هێنا بە بنیادنانی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی لەناو یەکێتی سۆڤیەت. ساڵی دواتریش لە کاتی جەنگی نێوان ئەرمەنستان و ئازەربایجان لەسەر کۆماری (ناگۆرنۆ – قەرەباخ) و دوای گرتنی لاچین لەلایەن هێزەکانی ئەرمینیا، هەوڵدرا بۆ دووبارە دامەزراندنەوەی کوردستانا سۆر لەژێر ناوی کۆماری کوردیی لاچین بەڕابەرایەتی (وەکیل مستەفایێڤ)، بەڵام ئەمەش سەرکەوتوو نەبوو، بۆیە ناوبراو بەرەو ئیتاڵیا سەری هەڵگرت.

جێگەی باسە تا ئێستاش لەبارەی زەوی کوردستانا سۆر لەنێوان ئازەربایجان و ئەرمەنستان کێشە هەیە. هەردووکیان خۆیان بە خاوەنی

دادەنێت، لە شەڕی نێوانیشیاندا دەیان هەزار سەرباز کوژراوە. بۆ ئێمەی کورد کۆمارا کوردستانا سۆر، هەرچەندە تەمەنی کورت بوو، بەڵام بەشێکی گرنگە لە مێژووی نەتەوەییمان.

ئاکۆ عەبدوڵڵا